

Yahya b. Abdülatif Kazvinî'nin *Lübbü't-Tevarîh*'i

Adem Uzun*

Giriş

Anadolu'nun Türk yurdu hâline gelmesi, dünya tarihi açısından önemli olduğu kadar Türk tarihi açısından da önemlidir. Türk tarihi açısından bakıldığında, bu topraklar üzerinde IV. yüzyılda başlayan Bizans-Sasanî savaşlarından sonraki hâkimiyet mücadelesini, XI. yüzyılın ilk yarısında başlayan Selçuklu fetihlerine kadar götürmek mümkündür.¹ Bu dönemde İran bölgesine yaklaşık iki asır kadar devam eden Türkmen göçleri neticesinde Anadolu'daki demografik ve kültürel yapı da değişmiştir. Bu topraklarda Selçuklulardan sonra hâkimiyet kuran Osmanlı İmparatorluğu dışında bir Türk devleti daha vardır. O da Safevî devletidir. Bu devletle ilgili olarak Prof. Dr. Faruk Sümer şu ifadelere yer vermektedir:²

“Safevî devletinin kuruluşu İslâm ve Türkiye tarihinde gerçekten mühim bir hadisedir. Bu hadisenin en mühim neticesi, İslâm âleminin merkezinde yeni bir âlemin meydana gelmiş olmasıdır. Başlıca vasfı Şiilik olan ve İran'ı içine alan bu âlem, varlığını bilindiği gibi, zamanımıza kadar devam ettirmiştir. Bu konunun en dikkate değer tarafı, Şiiliğin İran'a Anadolu'dan getirilmiş olmasıdır. Şiiliği İran'a getiren unsur da Safevî Devletini kuran ve Kızılbaş adı ile anılan Anadolu Türkleridir. Anadolu Türklerin Safevî Devletini kurmaları ve bu unsurun zor kullanarak Şiiliği İran'ın rakipsiz bir mezhebi hâline getirmesi bugüne kadar ilim âlemince lâıyıkıyla anlaşılmamış bir konudur.”

Safevî Devleti, Osmanlı ve Timur-Moğol İmparatorluğu ile çağdaş olan ve XVI. yüzyıl ile XVII. yüzyılda Azerbaycan, İran, Ermenistan, Irak, Afganistan, Türkmenistan ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hüküm sürmüş bir Türk devletidir. Safevî Devletinin, Osmanlı ve Timur-Moğol İmparatorluğu ile ortak özelliği yönetici elit tabakasının Türk olduğu ifade edilmekle birlikte mezhebi

* Dr., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkan Yardımcısı, Ankara/TÜRKİYE; ademuzun@akmb.gov.tr ORCID: 0000-0002-5029-3003

1 Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2014, s. 1.

2 Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1992, s. 1.

açıdan farklı olduğu bilinmektedir. Bu itibarla Osmanlı İmparatorluğunda sünni inanış ön plana çıkarken Safevî Devletinde ise şii inanış öne çıkmaktadır³.

Safevî Devletinin kurucusu olan Şah İsmail, 1500 yılında Erzincan'da topladığı kuvvetlerle harekete geçerek Akkoyunlu hükümdarı Elvend ile yaptığı savaşta kazanmış ve 1501 yılında Tebriz'de şahlığını ilan etmiş ve dünya tarihinde yerini almıştır. Şah İsmail, 1502'de Azerbaycan'ı ve 1504'te Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab'ı ele geçirerek Safevî Devleti'nin sınırlarını genişletmiştir⁴. Şah İsmail, devletinin hâkimiyet sınırlarını genişletmeye çalışırken Osmanlı İmparatorluğu ile mücadele etmiş ve savaşlar yapmıştır.

Bu süreçte dünya tarih sahnesinde devlet olarak var olmuş ve hüküm sürmüş Türk devletlerinin birbirleriyle olan ilişkilerini tarihi vesikalarla ortaya çıkarmak bugünün araştırmacılarının sorumluluğundadır. Bu itibarla kütüphanelerimizde bu konuda birçok kaynak bulunmaktadır. Kaynaklardan biri de adı Mir Yahya b. Abdülatif Kazvinî olarak da kaydedilen Emir Yahya b. Abdülatif Kazvinî tarafından yazılmış ve tarihlerin özü anlamına gelen *Lübbü't-tevârih* adlı eserdir. Eser hem bölgesel ve hem de genel dünya tarihinden bilgiler içermektedir. Bu kapsamda müellif ve eser hakkında bilgiler verildikten sonra nüshaların tanıtımı yapılacak ve eserin içeriğinden bahsedilecektir.

Mir/Emir Yahya b. Abdülatif Kazvinî

Yahya b. Abdülatif'in tam adı, Farsça kaynaklarda امير يحيى بن عبد اللطيف حسيني (Emir Yahyâ b. Abdülatif Hüseyinî Seyfî Kazvinî) şeklinde geçmektedir.⁵ Mir Yahya, bugün İran sınırlarında bulunan Kazvin şehrinde miladî 1481 (hicri 885) yılında doğmuştur⁶. Zebihullah Safâ'nın *Târîh-i edebiyât der-İrân* adlı eserinde *Hüseyinî* (حسينى) ifadesi yerine *Hasanî* (حسنى) ifadesi geçmektedir. Bu durum, Mir Yahya'nın Kazvinli seyyit bir aileye mensup olduğunu göstermektedir. Ancak seyyit neslinin "Hz. Hüseyin'den mi? Yoksa Hz. Hasan'dan mı?" olduğu hususunda farklı görüşlerin olduğu metinlerden anlaşılmaktadır⁷.

3 Carter V. Findley, "The Turks in World History" *Dünya Tarihinde Türkler*, çev. Ayşen Anadol, İstanbul 2012, s. 164-166.

4 Bilgehan Pamuk "XVI. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Safevî Mücadelesi ve Kürtler" *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyum Bildirileri I*, Ankara 2014, s. 125-140; Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* adlı eserinde Safevî Devleti'nin kuruluşu ile ilgili tarihleri Yahya Kazvinî'nin *Lübbü't-tevârih* adlı eserinden faydalanarak yazdığından bahsetmektedir. Bkz. Sümer, age., s. 24.

5 Zebihullah Safâ, *Târîh-i Edebiyât der-İrân 5/3*, Tahran 1372 (h.ş.), s. 1634; Said Nefisî, *Târîh-i Nazm u Nesr der-İrân ve der-Zebân-i Fârisî I*, Tahran 1343 (h.ş.), s. 354.

6 Rıza Kurtuluş, "Kazvinî, Mir Yahyâ", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C XXV, s. 158.

7 Nefisî, age., s. 354.

Eserlerinden iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Muhammed Emin b. Ahmed Razî onun hakkında “aklî ve naklî ilimlere vakıf; siyer ve tarih konusunda da mahir ve asrın en önde gelenlerinden biri...”⁸ diye bahsetmiştir. Yine aynı kaynaktan Şah Tahmasb tarafından kendisine “Yahya-yı Masum” unvanı verildiğinden söz edilmektedir. Devamında ise kendisini çekemeyenlerin “Mir Yahya ve oğullarının sünni olduğu” iddiasıyla Şah'ı yanılttıkları ve bunun üzerine Şah tarafından Yahya ve ailesinin İsfahan'a götürülüp hapsedilmesinin emredildiği anlatılmaktadır. Daha sonra, o sıralarda Azerbaycan'da bulunan ikinci oğlu Mir Alaüddeve babasıyla ilgili haberi öğrenince kaçması için haber gönderdi ise de babasının yaşlı olması nedeniyle kaçamadığı ve İsfahan'a götürülerek miladi 1554/1555 (hicri 962) yılında vefat ettiği kaydedilmiştir.

Safevî Devletinin önemli tarihçilerinden biri olan Mir Yahya Kazvinî'nin genel tarihle ilgili iki eserinin olduğundan bahsedilmektedir. Biri (لب التواريخ) *Lübbü't-tevârih*, diğeri ise (مختصر التواريخ) *Muhtasarü't-tevârih* adlı eserdir. *Lübbü't-tevârih* adlı eser, 1541/1542 (hicri 948) yılında Şah I. İsmail'e, öncekisinden biraz daha geniş olarak hazırlanan *Muhtasarü't-tevârih* adlı eserin de 1554/1555⁹ (hicri 962) yılında Şah Tahmasb'a yazıldığı belirtilmiştir¹⁰.

Lübbü't-Tevârih (لب التواريخ)

Genel tarih kapsamında değerlendirilen ve tarihlerin özü anlamına gelen *Lübbü't-tevârih* adlı eser, tarihçi unvanıyla şöhret kazanmış Mir Yahya b. Abdülatif Kazvinî tarafından Şah İsmail'e yazılmıştır¹¹. Herkes tarafından kolayca anlaşılması ve özet olması nedeniyle eserin adı, *Lübbü't-tevârih* (لب التواريخ) konulmuştur¹². *Keşfu'z-zunûn*'da eserin Emir Yahya b. Abdülatif Kazvinî tarafından Safevî Devleti hakkında yazılan ve dört kısımdan oluştuğundan, ayrıca Feyzullah Çelebi'de de bir nüshasının olduğundan bahsedilmektedir¹³. Eserin yurt dışındaki kütüphanelerde

8 Safâ, *age.*, s. 1634.

9 Bu tarih, Zebihullah Safâ'nın *Târîh-i edebiyât der İrân* adlı eserinde müellifin ölüm yılı olarak belirtilmiştir. Mir Yahya Kazvinî'nin İsfahan'a sürgün edildikten sonra orada 1 yıl 10 ay yaşadığı kayıtlara geçmiştir. Bu itibarla bu eserin daha önce yazılmış olma ihtimali vardır.

10 Nefisi, *age.*, s. 354.

11 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi numara 396, vr. 176^a; İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Yazma Eserler Kütüphanesi numara 2444, vr. 168^b. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye bölümü numara 3189, vr. 163^b.

12 Konya Mevlana Kütüphanesi Yazma Eserler numara 3079, vr. 1^b; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi numara 396, vr. 1^b; İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Yazma Eserler Kütüphanesi numara 2444, vr. 2^a. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye bölümü numara 3189, vr. 2^b; Muhammed Muin, *Ferheng-i Fârisî*, C VI, Tahran 1371 (h.ş.), s. 2329.

13 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn* C II, Ankara 2014, s. 1547.

çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Başta İran olmak üzere Rusya, Hindistan, İngiltere, Pakistan ve Suudi Arabistan'daki kütüphanelerde nüshaları mevcuttur. Müellif nüshası olmamakla birlikte en eski yazma nüsha, Tahran'da Üniversite kütüphanesinde 5368 numarada kayıtlıdır. Bu yazma nüsha, Mirek b. Hüseyin b. Şemseddin Muhammed Sufi tarafından neştalik hattıyla, 22 satır, 106 varak şeklinde müellifin ölümünden 6 yıl sonra miladi 1561 (h. 968) yılında istinsah edilmiştir. Müellifin vefat tarihine yakın diğer bir nüsha da Leningrad Bilimler Akademisi'nde 221 numarada kayıtlıdır. Müstensihi bilinmeyen bu nüsha, miladi 1589/1590 (h. 998) yılında istinsah edilmiştir. Diğer nüshalar ise daha sonraki tarihlerde istinsah edilmiştir¹⁴. Bu eserin yazma nüshasından Türkiye'deki kütüphanelerde de bulunmaktadır. Fakat bu yazmalardan Ahmed Münzevi'nin *Fihri'si-i nushahâ-yı hatt-ı Fârisî* adlı eserinde bahsedilmemektedir¹⁵.

Bu eser üzerinde yurt dışında daha önceleri çalışmalar yapılmıştır. 1621 yılında Pietro Della Valle tarafından İtalyancaya ve 1690 yılında Gilberto Gaulanino ve Antonio Gollando tarafından da Latinceye de çevrilmiştir¹⁶. Tahran'da eserin tamamı Seyyid Celaleddin-i Tahranî tarafından miladi 1935 (h. 1314) yılında neşredilmiştir. Bu eser, hem Millî Kütüphane de hem Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde ve hem de Konya Mevlâna Kütüphanesi'nde mevcuttur. 1984'te de yeni bir basımı daha yapılmıştır¹⁷. Bu çalışmada eserin Türkiye'de bulunan yazma nüshalarından bahsedilecek ve nüshaların tanıtımı yapılacaktır.

***Lübbü't-Tevârih*'in Türkiye'deki Yazma Nüshaları**

Mir Yahya b. Abdüllatif Kazvinî'nin *Lübbü't-tevârih* adlı eserinin İstanbul kütüphanelerinde üç yazma nüshası bulunmaktadır. Biri İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Farsça Yazmalar numara 396'da diğeri Beyazıt Devlet Kütüphanesi Yazma Eserler bölümü numara 2444'te, öbürü de Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye bölümü numara 3189'da kayıtlıdır. Bu yazma nüshalar, kütüphanelerden temin edilmiştir. İstanbul dışında Konya Mevlâna Kütüphanesi Yazma Eserler numara 3079'da kayıtlı bir nüsha daha vardır. O

14 Daha geniş bilgi için bkz.: Ahmed Münzevî, *Fihrist-i nushahâ-yı hatt-ı Fârisî C VI*, Tahran, s. 4168; Charles Rieu, *Catalogue of The Persian Manuscripts in The British Museum C I*, s. 104-106; Hermann Ethe, *Edward Catalogue of Persian Manuscripts in The Library of The India Office*, Oxford 1937, s. 337-338. Han Bahadır Abdulkadir Serferâz, *A Descriptive Catalogue of The Arabic, Persian and Urdu Manuscripts in The Library Of The University of Bombay*, Bombay 1935, s. 83.

15 Bkz. 13 Numaralı dipnotta kayıtlı kataloglar.

16 Kurtuluş, *agm.*, s. 158.

17 Kurtuluş, *agm.*, s. 158.

nüsha da temin edilmiştir. İstanbul ve Konya dışındaki kütüphanelerde başka yazma nüsha tespit edilememiştir. Bu yazmaların dışında miladi 1935 (hş. 1314) yılında İran'da Seyyid Celaleddin-i Tahranî tarafından hazırlanan eserin tam matbu metni Ankara ve Konya'daki kütüphanelerde mevcuttur. Bu neşir de tarafımdan temin edilmiştir. Türkiye'de bu yazma nüsha ve matbu metinlerin dışında başka bir metinle karşılaşmamıştır. Aşağıda istinsah tarihlerine göre bu yazma nüshalardan bilgiler verilecektir.

1. Konya Mevlâna Kütüphanesi Yazma Eserler Numara 3079 (K)

Konya Mevlâna Kütüphanesi Yazma Eserler koleksiyonu numara 3079'da kayıtlı bu yazmanın yazar adı Yahya b. Abdüllatif Kazvinî, eser adı da *Lübbü't-tevârih* olarak kayıtlıdır. Müstensihi belli olmayan bu yazma nüshanın ferağ kaydında miladi 2 Eylül 1572 (h. 23 Rabiulahir 980)'de istinsah edildiği kaydı mevcuttur¹⁸. Ayrıca nüsha içindeki ayetler, nesih hattı ile yazılarak ana metinden ayrıştırılmıştır. İstinsah tarihindeki ay ile yıl adları kırmızı mürekkeple, gün ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Buradaki tarih yazısı üzerinde silikler mevcuttur ve tekrardan yazılmış gibi durmaktadır. Toplam 94 yaprak olan bu yazma, talik hattı ile yazılmış, metin ise 18 satırdan oluşturulmuş ve tablo içine alınmıştır.

Mukaddime “...حمد و سپاس خدا یرا که...” ile başlıyor. Bu yazmanın mukaddimesinde diğer mukaddimelerde bulunan ve “...بموجب فرمان واجب الازعان...” ile başlayan “...وكمال ما ثورة و منثورة...” ile biten yaklaşık 15 satırlık kısım bulunmamaktadır. Mukaddimenin sonunda eserin yazılış nedeni “...Amacına ulaşması ve herkes tarafından kolayca anlaşılın diye metinde, ayetlerden delil getirmek, olayları haber vermek ve örneklemek suretiyle kolay bir üslup benimsenmiştir.” şeklinde ifade edilmiştir. Devamında “...Bu özet kitap *Lübbü't-tevârih* diye adlandırılmıştır.” diyerek mukaddime sonlandırılmıştır. Daha sonra da eserin kaç bölümden oluştuğu alt başlıkların neler olduğu anlatılmış ve sonra da başlıkların izahına geçilmiştir.

Ana başlıklar, alt başlıklar ve şahıs isimleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfa kenarlarında notlar bulunmamaktadır. 8'inci yaprağın a ve b sayfasında bakımdan/tadilatdan dolayı 5 satırlık eksik kısım vardır. Ayrıca bu yazma nüshanın sonu diğer nüshalarla aynı bitmemektedir. Bu nüsha “هوای مهر تو تن را مفید تر ز غذا\| حروف نام تو” زر را شگرف تر ز عیار (Senin sevgin beden için gıdadan daha faydalı ve adının harfleri altından daha değerlidir.)” mısraları ile bitiyor. Hâlbuki diğer nüshalarda yaklaşık 3 sayfalık bir bölüm daha vardır. Diğer nüshalarda yazma,

18 Konya Mevlâna Kütüphanesi Yazma Eserler numara 3079, vr. 94^a.

الا تا قوافل ز فیاض جود	پذیرند همواره فیض و جود
دل پاک شه قابل راز باد	در فیض بر خاطرش راز باد
سپهرش بفرمان جهان بکام	دعا گوی او انس و جان والسلام

Beyitleriyle son buluyor ve sonra da ferağ kaydı başlıyor.

Bu yazma nüshanın ilk sayfasında, mukaddimeden önce “Müellifi Emir Yahya Abdüllatif Kazvinî Şii, vefatı 960” şeklinde kurşun kalemle bir not düşülmüştür. Diğer kaynaklarda ise müellifin vefat tarihi hicri 962 olarak geçmektedir. Müellifin vefat tarihi hicri 962 olarak dikkate alındığında bu yazma nüshanın, müellifin vefatından 18 yıl sonra istinsah edildiği ferağ kaydından anlaşılmaktadır.

2. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Numara 396 (Ü)

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi numara 396’da kayıtlı bu yazmanın yazar adı, Yahya b. Abdüllatif Şii; eser adı da *Leb üt Tevarih* olarak kayıtlıdır. Müstensihî belli olmayan bu yazma nüshanın ferağ kaydında istinsah tarihi miladi 21 Ekim 1584 (h. 16 Şevval 992) olarak geçmektedir¹⁹. Müellifin vefatından 30 yıl sonra istinsah edilen bu yazma, her sayfası 15 satırdan oluşan ve talik hattı ile yazılmış ve 176 varaktan oluşmuştur. Mukaddime “بسم الله الرحمن الرحيم” ile başlıyor ve “حمد و سياس خدا یرا که...” ile devam ediyor. Mukaddimenin sonunda eserin yazılış amacından bahsedildikten sonra adı zikredilerek²⁰ devamında kaç bölümden oluştuğu alt başlıkların neler olduğu anlatılıyor ve sonra da başlıkların izahına geçiliyor.

Ana başlıklar, alt başlıklar ve şahıs isimleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayetlerin üstü kırmızı mürekkepli çizgi ile belirtilmiştir. Şiirlerin olduğu yerlerde “بيت” ve “نظم” kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bazı sayfa kenarlarında çoğunluğu Farsça olan açıklamalar mevcuttur. Birkaç yerde de Arapça notlar bulunmaktadır.

Bu yazma nüshanın ferağ kaydından önce eserin yazılışı ile ilgili şu ifadeler yer verilmiştir.

بیان فتوحات علیه و حالات قدسیة حضرت شاه عالمپناه بیش از آنست که در این مختصر گنجد اگر توفیق رفیق شود داعیه چنان است که بعضی از آن در کتابی مفرد مبین گردد انشاء الله تعالی و چون عادت مآلفان و مورخان در تقدیم و تأخیر ذکر پادشاهان بر حسب ترتیب زمان است پس برین نسق تتبع اکابر ماضی نموده این کتاب را ببیان شمّة از حالات نواب کامیاب اشرف اعلی بر سبیل ایجاز و دعای دوام دولت روز افزون مسکّیة الختام گردانید.

19 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi numara 396, s. 176^a.

20 Aynı nüsha, s. 1^b.

“...Dünyanın sığınağı Şah Hazretlerinin çok sayıda zaferleri ve üstün meziyetleri o kadar çoktur ki bu kısa eserde anlatmak imkânsızdır. Allah izin verir de başarılı olursa bazıları ayrı bir kitapta anlatılacaktır. Padişahları takdim etme hususunda müelliflerin ve tarihçilerin âdeti zaman tertibine eskiden yeniye göredir. Bu itibarla önceki bilgiler bu kronolojik sıraya göre eserlerini oluşturdu ve bu kitabı en yüce ve en şerefli başarılı Şehzade'nin (Şah İsmail) üstünlüklerinden bir rayiha olarak kısa bir şekilde ve günbegün büyüyen devletinin devamına dua ve güzel bir sonuç olsun diye hazırladı...²¹.”

Bu son bölümde müellif hem başka bir eser daha yazacağından, hem tarih kitaplarında padişahlardan hangi sıraya göre bahsedileceğinden ve hem de eserin kime ithaf edildiğinden söz etmiştir. Bu itibarla eserin Şah İsmail'e ithaf edildiğini söylemek mümkündür. Bu yazma nüsha yukarıda anlatılan ifadelerden sonra şu beyitlerle son buluyor:

پذیرند همواره فیض و جود	الا تا قوافل ز فیاض جود
در فیض بر خاطرش راز باد	دل پاک شه قابل راز باد
دعا گوی او انس و جان والسلام	سپهرش بفرمان جهان بکام

Bu beyitlerdeki son iki mısra Tahran'da Seyyid Celaleddin-i Tahranî tarafından yayımlanan matbu metinde bulunmamaktadır.

3. İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Yazma Eserler Numara 2444 (B)

İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Yazma Eserler bölümü numara 2444'te kayıtlı bu yazmanın yazar adı Yahya b. Abdülatif Kazvinî, eser adı da *Lübbü't-tevârih* olarak kayıtlıdır. Her sayfası 17 satırdan oluşan ve talik yazı ile yazılan bu nüsha 169 yapraktır. Mukaddime “بسم الله الرحمن الرحيم وبه تفتی” ile başlıyor ve “حمد و... سپاس خدا یرا که...” ile devam ediyor. Mukaddimenin sonunda eserin adı zikredilerek devamında kaç bölümden oluştuğu alt başlıkların neler olduğu anlatılıyor ve sonra da başlıkların izahına geçiliyor.

Ana başlıklar, alt başlıklar ve şahıs isimleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bazı sayfa kenarlarında Farsça açıklamalar olduğu gibi Arapça ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış notlar da bulunmaktadır.

Diğer nüshalarda var olan aşağıdaki paragraf bu yazmada bulunmamaktadır.

21 Aynı nüsha. s. 175^b, 176^a.

در حین معاودت در غدیر خم باصحاب گفت : الست اولی بالمؤمنین من انفسهم . یعنی نیستم من اولی بمؤمنان از نفسهای ایشان آنگاه فرمود بدرستی که خدای تعالی مولای منست ومن مولای جمیع مؤمنانم بعد از آن دست حضرت امیر المؤمنین علی علیه السلام را بگرفت و فرمود من کنت مولاه فعلى مولاه اللهم وال من والاه وعاد من عاداه وانصر من نصره و اخذل من خذله و ادر الحق معه حيث كان.

Bu yazma nüshanın Ebubekir tarafından, müellifin vefatından 35 yıl sonra, miladi 1588/1589 (hicri 997) yılında istinsah edildiği ferağ kaydından anlaşılmaktadır²². Bu kayıttan sonra 169^b ile 174^b varak arasında başka bir kişi tarafından yazıldığı tahmin edilen “اجمال تواریخ حیدریه از ملوک عم” (*Acem Padişahlarından Haydariyye Tarihinin Özeti*) başlığı altında karışık bir yazıyla yazılmış 10 sayfalık Farsça notlar bulunmaktadır.

4. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Numara 3189 (S)

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye bölümü numara 3189’da kayıtlı bu yazmanın adı *Lübbü’t-tevârih*; müellifi de Yahya b. Abdüllatif Kazvinî, olarak kayıtlıdır. Kim tarafından istinsah edildiği bilinmeyen bu yazma nüshanın miladi 1620/1621 (hicri 1030) yılında yazar vefatından 68 yıl sonra tamamlandığı ferağ kaydında anlaşılmaktadır.

Her sayfası 17 satırdan oluşan bu nüsha talik hattı ile yazılmıştır. Metinler kırmızı mürekkeple çizilmiş bir tablo içinde olup nüshanın tamamı 164 yapraktır. Bu yazma nüshanın mukaddimesi de diğer bazı nüshalarda olduğu gibi “بسم الله الرحمن الرحيم” ile başlıyor ve “حمد و سپاس خدا یرا که...” ile devam ediyor. Mukaddimenin sonunda eserin adı zikredilerek devamında kaç bölümden oluştuğu alt başlıkların neler olduğu anlatılıyor ve sonra da başlıkların izahına geçiliyor.

Ana başlıklar, alt başlıklar ve şahıs isimleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metindeki beyitler, “بيت” kelimesi ve mısralar arasındaki “,” kırmızı mürekkeple yazılarak belirtilmiştir. Bu yazma nüshanın 63, 64, 65 ve 112’nci yapraklarında aynı hatla ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış notlar bulunmaktadır. Metin içerisindeki çoğu tarihler de kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Bu yazma nüsha, kitabın yazılış amacı belirtildikten sonra şu beyitlerle son buluyor:

الا تا قوافل ز فیاض جود	پذیرند همواره فیض و جود
دل پاک شه قابل راز باد	در فیض بر خاطرش راز باد
سپهرش بفرمان جهان بکام	دعا گوی ان انس و جان والسلام

22 İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Yazma Eserler bölümü numara 2444, vr. 169^a.

Bu beyitlerdeki son iki mısra Tahran'da Seyyid Celeleddin-i Tahranî tarafından yayınlanan matbu metinde bulunmamaktadır.

5. Seyyid Celeleddin-i Tahranî, Tam Matbu Metin (Tahran, 1935) (T)

Seyyid Celeleddin-i Tahranî tarafından hazırlanan bu matbu metin ilk olarak miladi 1934/1935 (h.ş. 1314) yılında Tahran'da neşredilmiştir. Bu tam metnin yayıncı notunda üç nüshadan karşılaştırılarak yapıldığından bahsedilmektedir. Fakat hangi nüshaların olduğu bilgisi verilmemektedir²³. Bu metnin 1984 (h.ş. 1363) yılında tekrardan basımının yapıldığından bahsedilmektedir²⁴. Ayrıca ilk baskıdaki yayıncı notunda, bir nüshada farklı kişiler hakkında bilgiler bulunduğunu diğer iki nüshanın kaybolduğunu bu yüzden de okuyucu açısından bakıldığında düzeltilmesi gereken bir konu olduğundan söz edilmektedir. İkinci baskıya erişilemediğinden aralarında fark olup olmadığı anlaşılamamıştır.

Lübbü't-Tevârih'in Bölümleri

Yahya Kazvinî'nin telif ettiği *Lübbü't-tevârih* adlı eser, 4 ana başlıktan oluşturulmuştur. Bu başlıkları sayısal olarak sınıflandırdığımızda birinci bölümler dışında, ikinci, üçüncü ve dördüncü derecede alt başlıklar olarak gruplara ayırabiliriz. Bu başlıklarda yazmalarda geçtiği şekliyle birinci derecede **kısımlar**, kısımların altında ise **fasıllar**; fasılların altında da **şubeler** bulunuyor. Eğer bir ana bölüm çok farklı başlıklardan oluşturulmuşsa o zaman **makale** ve **bâb** adı altında iki başlık olarak tasnif ediliyor ve bu başlıklar altında fasıl ve şubeler meydana getiriliyor.

Lübbü't-tevârih ise 4 bölüm ve bu bölümlere bağlı alt başlıklardan oluşturulmuştur. Her başlık bilgi bakımından farklı sayıda sayfalardan ibaret olup bu sayılar, Seyyid Celeleddin-i Tahranî tarafından hazırlanan matbu metinden faydalanılarak tespit edilmiştir. Toplamda 262 sayfa olan eserin hem başlıklarının konularını ve hem de bunların sayfa sayılarını gösteren içindekiler kısmı şöyle tertip edilmiştir.

1. Kısım: Hz. Muhammed ve Masum İmamlar

- 3.1. **Fasıl:** Hz. Muhammed Mustafa (sav) ..... 10 s.
 3.2. **Fasıl:** 12 Masum İmam (ra) ..... 17 s.

2. Kısım: İslâm Öncesi İran Devletleri ve Padişahları

- 2.1. **Fasıl:** Pişdâdiler ..... 6 s.

23 Yahya Kazvinî, *Lübbü't-tevârih*, nşr, Seyyid Celeleddin-i Tahranî, Tahran. hş. 1314, s. 264.

24 Kurtuluş, agm., s. 158.

2.2. Fasıl: Keyânîler	8 s.
2.3. Fasıl: Beylikler (Mülûkü't-tavâif).....	4 s.
2.4. Fasıl: Sâsânîler	13 s.

3. Kısım: İslâm Sonrası Devletler

A. Makaleler

3.1. Makale: Hulefâ-yi Raşîdîn (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali).....	2 s.
3.2. Makale: Emevîler	6 s.
3.3. Makale: Abbâsîler	12 s.

B. Bablar

1.1. Bab: Abbâsîler Dönemi İranlı Sultanlar

1.1.1. Fasıl: Tahîrîler	3 s.
1.1.2. Fasıl: Saffârîler.....	3 s.
1.1.3. Fasıl: Sâmânîler	3 s.
1.1.4. Fasıl: Gazneliler.....	5 s.
1.1.5. Fasıl: Gûrîler.....	2 s.
1.1.6. Fasıl: Büveyhîler	10 s.
1.1.7. Fasıl: Selçuklular.....	10 s.
1.1.8. Fasıl: Harzemşahlar.....	4 s.
1.1.9. Fasıl: Atabegler	
1.1.9.1. Şube: Fars Atabegler	2 s.
1.1.9.2. Şube: Şam ve Diyarbekir Atabegleri.....	3 s.
1.1.9.3. Şube: Irak ve Azerbaycan Atabegleri.....	2 s.
1.1.10. Fasıl: İsmâîlîler	
1.1.10.1.....	
Şube: Batılı İsmâîlîler	4 s.
1.1.10.2.....	
Şube: İranlı İsmâîlîler	5 s.
1.1.11. Fasıl: Karahıtaylar	2 s.
1.2. Bab: Moğollar	17 s.
1.3. Bab: Beylikler (Mülûkü't-tavâif)	
1.3.1. Fasıl: Çûpânîler	s.

1.3.2. Fasıll: İlkâniler	s.
1.3.3. Fasıll: Emir Şeyh Ebu İshak İncü ve Muzafferiler	
1.3.3.1. Makale: Ebu İshak	2 s.
1.3.3.2. Makale: Muzafferiler	9 s.
1.3.4. Fasıll: Kert ²⁵ Padişahlar	7 s.
1.3.5. Fasıll: Serbedârlar	6 s.
1.4. Bab: Timurular	7 s.
1.5. Bab: Türk Padişahlar	
1.5.1. Fasıll: Karakoyunlular	7 s.
1.5.2. Fasıll: Akkoyunlular	14 s.
1.6. Bab: Özbekler	3 s.
4. Kısım: Safeviler	28 s.

***Lübbü't-Tevârih* 'te İlgili Yapılan Çalışmalar**

Mir Yahya b. Abdüllatif Kazvinî'nin *Lübbü't-tevârih* adlı eseri üzerinde bazı çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak XVII. yüzyılın başlarında yurt dışında İtalyancaya ve daha sonra da Latinceye çevirisi yapılmıştır. 1621 yılında İtalyan araştırmacı, edip ve seyyah Pietro Della Valle (1586-1652)²⁶ tarafından İtalyancaya çevirisi yapılmıştır²⁷. Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde Mahmut H. Şakiroğlu tarafından “Della Valle, Pietro” başlıklı bir makale yazılmışsa da Kazvinî'nin *Lübbü't-tevârih* adlı eserinin Pietro tarafından çevirisinin yapıldığına dair bilgi bulunmamaktadır²⁸.

Kazvinî'nin *Lübbü't-tevârih*'i daha sonra 1690 yılında Gilberto Gaulanino ve Antonio Gollando tarafından da Latinceye çevirisi yapılmış ve İkinci çevirisi iki kez yayımlanmıştır²⁹.

Ayrıca İran'da *Lübbü't-tevârih*'in tamamı üzerinde bir çalışma yapılmış ve Seyyid Celaleddin-i Tahranî tarafından yapılan bu çalışma, Tahran'da miladi 1935 (hş. 1314) yılında neşredilmiştir. Bu çalışmanın yeni bir baskısı da miladi 1984 (hş. 1363)

25 “Âl-i kert” (ترك لآ), Gûriler soyundan gelen ve doğu İran padişahlarından bir gruptur.

26 Mahmut H. Şakiroğlu, “Della Valle, Pietro”, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, C IX, s. 144.

27 Kurtuluş, agm., s. 158.

28 Şakiroğlu, agm., s. 144-145.

29 Kurtuluş, agm., s. 158.

yılında yine Tahran'da yapılmıştır³⁰. Bu eser, hem Millî Kütüphane'de, hem Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde ve hem de Konya Mevlâna Kütüphanesi'nde mevcuttur.

Türkiye'de Kazvinî'nin *Lübbü't-tevârih* adlı eserinin tamamı üzerinde değilse de içindeki bölümlerden bazıları üzerinde çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalar yayınlanmıştır. Altan Çetin tarafından iki makale yayınlanmıştır. Bunlardan biri "Yahya Kazvinî'nin Lubb et-Tevârih'inde Selçuklularla Alâkalı Bilgiler"³¹, diğeri ise "Yahya Kazvinî'nin Lubb et-Tevârih'inde Akkoyunlularla Alâkalı Bilgiler"³² adlı makalelerdir. Bu makalelerden ilki, *Lübbü't-tevârih*'in "*İslâm Sonrası Hükûmetler*" konulu 3'üncü kısmın 1'inci babın 7'nci faslı; diğeri ise 5'inci babın 2'nci faslıdır. Her iki makale de 2007 yılında yayımlanmıştır.

Yukarıda bahsedilen makaleler dışında eserin 4'üncü kısmı olan "Safevîler" bölümünün Hamidreza Muhammednejad tarafından notlar eklenerek "Safevî Tarihi" adıyla Türkçe çevirisi yapılmış ve 2011 yılında Ankara'da yayınlanmıştır³³. Ayrıca *Lübbü't-tevârih*'in genel tarih açısından birçok tarihî olaylara ve tarihlere de kaynaklık ettiği bilinmektedir. Türkiye'de bu tür çalışmalar dışında eserin tamamı üzerinde bir çalışmayla karşılaşılmamıştır.

Sonuç

Safevî Devleti (XVI-XVII. yy) dönemi tarihçilerinden Emir Yahya b. Abdüllatif Hüseyinî el-Kazvinî (1481-1554/1555)'nin *Lübbü't-tevârih* adlı eseri, genel tarih kapsamında değerlendirilen önemli bir kaynaktır.

Safevî Devleti'nin ilk dönem tarihçilerinden olan ve çoğu kaynakta Mir Yahya b. Abdüllatif Kazvinî künyesiyle de bilinen Emir Yahya b. Abdüllatif Kazvinî'nin *Lübbü't-tevârih* adlı eseri dört bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde Hazreti Muhammed ve masum imamlar (12 imam); İkinci bölümde İslâm öncesi İran padişahları; üçüncü bölümde İslâm sonrası devletler; dördüncü bölümde ise Safevîler hakkında bilgiler verilmiştir.

30 Kurtuluş, agm., s. 158.

31 Altan Çetin, "Yahya Kazvinî'nin Lubb Et-Tevârih'inde Selçuklularla Alâkalı Bilgiler", *Gazi Türkiyat*, 2007/1, s. 183-192;

32 Altan Çetin, "Yahya Kazvinî'nin Lubb Et-Tevârih'inde Akkoyunlularla Alâkalı Bilgiler", *Belleten*, C LXXI/260, s. 260.

33 Abdüllatif Kazvinî, *Safevî Tarihi*, çev. Hamidreza Mohemmednejad, Birleşik Yayınevi, Ankara 2011.

Bölümlerden de anlaşılacağı üzere eser, hem Türk tarihi ve hem de dünya tarihi bakımından genel bilgiler kapsamaktadır. İslâm öncesi tarihten başlayarak, kendi yaşadığı döneme kadarki tarihî vakaları özet olarak aktaran eseri, genel anlamda dünya tarihi olarak adlandırmak mümkündür. Burada verilen bilgiler hem dünya tarihine ve hem de o dönemdeki Türk devletlerinin birbirleriyle olan ilişkilerini anlamaya yardımcı olacağı gibi günümüze de ışık tutacaktır. Çünkü eser içerisinde birçok Türk boylarından bilgiler bulunduğu gibi tarihteki büyük Türk devletlerden de malumat vardır.

Lübbü't-tevârih'in Türkiye'deki kütüphanelerde bulunan yazma nüshaları karşılaştırıldığında nüshalar arasında bazı farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu farklılıklar müellif nüshası olmadan giderilemeyeceğinden eserin mevcut nüshalarından hareketle tenkitli metnin hazırlanması önem arz etmektedir.

XVII. yüzyılda İtalyanca ve Latinceye çevirisi yapılan Farsça tarihi bir kaynağın Türkçeye kazandırılması zaruridir. Bu itibarla eserin en kısa sürede yapılacak tenkitli bir metin üzerinden tamamının Türkçeye çevirisinin yapılması araştırmacıları bekleyen önemli konulardan biridir.

Bu itibarla çalışmamız, Mir Yahya b. Abdüllatif Kazvinî tarafından telif edilen *Lübbü't-tevârih* adlı eserin Türkçeye kazandırılmasına yönelik bir çabadır.

Kaynaklar

- Ayönü, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Beyât, Azizullah, *Şinâsâyî-i menâbi' ve meâhiz-i târîh-i İran*, Emîr Kebîr Yayınları, Tahran 1377 (h.ş.).
- Çelebi, Kâtip, *Keşfu'z-zunûn C II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Çetin, Altan, “Yahya Kazvinî'nin Lubb Et-Tevârih'inde Selçuklularla Alâkalı Bilgiler”, *Gazi Türkiyat*, 2007/1, 183-192.
- _____, “Yahya Kazvinî'nin Lubb Et-Tevârih'inde Akkoyunlularla Alâkalı Bilgiler”, *Bellekten*, C LXXI/260.
- Ethe, Hermann, *Edward Catalogue of Persian Manuscripts in The Library of The India Office*, Oxford 1937.
- Findley, Carter V, “*The Turks in World History*” *Dünya Tarihinde Türkler*, çev. Ayşen Anadol, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Numara 396,
- İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Numara 3189.
- İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Yazma Eserler Kütüphanesi Numara 2444.
- Kurtuluş, Rıza, “Kazvinî, Mir Yahyâ”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C XXV,
- Konya Mevlâna Kütüphanesi Yazma Eserler Kütüphanesi Numara 3079,
- Kazvinî, Yahya, *Lübbü't-tevârih*, nşr, Seyyid Celeleddin-i Tahranî, Hâver Yayınları, Tahran hş. 1314,
- Kazvinî, Abdüllatif, *Safevî Tarihi*, çev. Hamidreza Mohemmednejad, Birleşik Yayınevi, Ankara 2011.
- Münzevî, Ahmed, *Fihrist-i nushahâ-yı hatt-ı Fârisî*, C VI, Tahran (ths.)
- Muîn, Muhammed, *Ferheng-i Fârisî*, C 6. Emîr Kebîr Yayınları, Tahran 1371 (h.ş.).
- Nefisî, Saîd, *Târîh-i nazm u nesr der-İran ve der-zebân-i Fârisî I*, Tahran-1343 (h.ş.).
- Pamuk, Bilgehan, “XVI. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Safevî Mücadelesi ve Kürtler”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyum Bildirileri I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Rieu, Charles, *Catalogue of The Persian Manuscripts in The British Museum*, C I. 1966.

Safâ, Zebîhullah, *Târîh-i edebiyât der-Îrân* 5/3, Tahran 1372 (h.ş.).

Serferâz, Han Bahadır Abdulkadir, *A Descriptive Catalogue of The Arabic, Persian and Urdu Manuscripts in The Library Of The University of Bombay*, Bombay 1935.

Sümer, Faruk, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Şakiroğlu, Mahmut H., "Della Valle, Pietro", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C IX.

